

BADONES REGINAE

DE

SILVIU SANIE

Un altar cu inscripție descoperit în fundația bisericii Bathory din Alba Iulia adăuga, în urmă cu șapte decenii, o nouă divinitate la panteonul Daciei și al Imperiului¹.

Editorul inscripției consemna doar că *Badones reginae* ar fi „den Matres ähnlichen Gestalten”², fără a încerca să facă vreo precizare asupra apartenenței zeului și dedicantei.

Lipsa unor atestări pentru *Badones reginae* în alte provincii a fost interpretată ca un indiciu clar al autohtonismului divinității, a perpetuării ei din epoca dacică în cea romană³. Cu prilejul unor lucrări de sinteză asupra Daciei romane, C. Daicoviciu și A. Alföldi exclud posibilitatea unei asemenea încadrări, optînd pentru clasificarea lui *Badones reginae* între divinitățile din lumea germanică⁴. Regretatul M. Macrea însă, într-un studiu asupra cultelor germanice din Dacia, găsea suficientă prezența epitetului *regina*⁵, inexistent la *Matres*, pentru a respinge ideea germanismului lui *Badones*, înclinînd către ipoteza sugerată de H. Zeiss academicianului C. Daicoviciu, în sensul admiterii lui *Badones* ca putînd fi numele unei divinități orientale⁶.

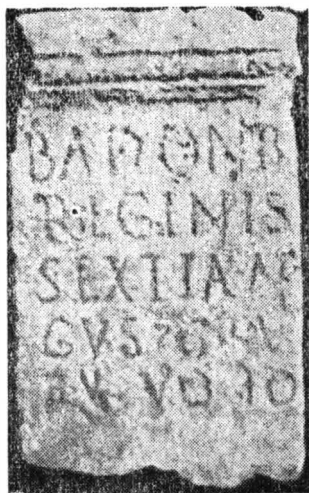

Fig. 1

¹ CIL, III, 14471 (= Dessau, ILS, 9335): *Badonib(us)/reginis Sextia Augus[ti]nae ex voto*.

² J. Jung, *Mitteilungen aus Apulum*, în *Österreichische Jahreshefte*, III, 1900, Beiblatt, p. 186; O. Höfer, art. *Regina* în *Roschers Lexikon*, IV, col. 73—74.

³ Stech., art. *Regina*, în *RE*, II, Stuttgart, 1914, col. 472—474.

⁴ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 153—154, nota 3: „Pour les *Badones Reginae* d'Apulum nous croyons nous aussi, comme M. Alföldi, qu'elles ne peuvent être rattachées aux divinités daces. Nous penserions plutôt à une divinité du monde germanique...”.

⁵ M. Macrea, *Culte germanice în Dacia*, în *AISC*, V, (1944—1948), Cluj, 1949, p. 256, nota 2; idem, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 372.

⁶ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 153—154, nota 3.

Clarificarea apartenenței lui *Badones* fiind pînă acum doar obiectul unor preocupări ocazionale, laterale, considerăm a fi utilă o argumentare mai amplă pentru justificarea unei opțiuni.

Badones este în mod cert nominativul plural al unui singular ce putea fi eventual *Bad*, *Bado* sau *Badu*⁷.

Radicalul cuvîntului *Badones* sau al unor cuvinte apropiate este frecvent în vocabularul celtic. Antroponimia celtică menționează numele *Ate-bodua*, *Ate-bodius*, *Catu-bodua*, *Boduo-genus*, *Bodugnatus*, *Bodenus*, *Boudena* și altele, toate avînd în prima sau a doua parte a lor radicalul *bod*⁸. Toponimia este și ea bogată în exemple ce pot fi corelate la *Badones*, din care amintim : *Mons Badonicus* în Berkshire din Britannia⁹, localitățile *Bodonias*¹⁰ și *Budenic*¹¹ în Gallia, *Bedunia* locuită de Βαδουνῆνσιοι și *Badia(ae)* în Hispania¹².

Faptul că terminațiile *ōnes* sînt cele mai frecvente și au fost comune în numele triburilor celtice¹³ ca de exemplu : lingōnes, senōnes, turōnes, santōnes, rhedōnes, kentrōnes ș.a., ar sugera ideea că și *Badones* din inscripția noastră poate fi un etnicon.

Descriind campania din Britannia condusă de Aulus Plautius, general al împăratului Claudius, Cassius Dion amintește tribul *bodunienilor*, clientelar al catuvelanilor¹⁴. Numele Βόδουνοι ni se pare foarte apropiat de latinul *Badones*, dar faptul că este contestată corectitudinea acestei numiri în scrierea lui Cassius Dion¹⁵ ca și forma corectă și îngrijită a inscripției, ne determină să excludem eventuale omisiuni sau greșeli în adjectivarea ce se impunea dacă am considera că altarul era dedicat divinităților unui trib. Această ultimă presupunere implică și o lărgire substanțială a sferei semantice pentru *regina*.

Prezența cuvîntului *Badones*, sau a formelor foarte apropiate în Gallia, Hispania și Britannia, s-ar putea datora mișcărilor de populație¹⁶ sau vreunui cuvînt celtic cu înțeles unic în cadrul celor trei teritorii.

⁷ A. Holder, *Alt celtischer Sprachschatz*, Leipzig, 1904, II, col. 852 : pl. *Redōnes*, sing. *Redu*; Fr. Le Roux, *Recherches sur les éléments rituels de l'élection royale irlandaise et celtique*, în *Ogam*, XV, 1, 1963, p. 123 : pl. *caledones*, sing. *caledu*.

⁸ Ad. Bezenberger, *Urkteltischer Sprachschatz*, Göttingen, 1904, p. 159; *CIL*, VI, 9102; *CIL*, VII, 3.

⁹ A. Holder, *op. cit.*, I, col. 325; Ch. P. Corby, *L'hydronymie de la Bretagne*, în *Ogam*, XV, 1, 1963, p. 97.

¹⁰ *Ibidem*, p. 460.

¹¹ Ihm., art. *Budenicus*, în *RE*, III₅, Stuttgart, 1897, col. 989; *Collection épigraphique de Nîmes*, p. 956, nr. 549 : *Marti Budenic(o) | Gratus | Severi | filius*; *ibidem*, p. 496, *Iovi | Coriosendens(es) et Budenicenses*.

¹² A. Holder, *op. cit.*, III, col. 788.

¹³ Ed. W. B. Nicholson MA, *Keltic researches*, Londra, 1904, p. 147.

¹⁴ Cassii Dionis Coceiani, *Historiarum romanarum quae supersunt*, I, Berolini apud Weidmannos, 1895, LX, 20, p. 681.

¹⁵ *Ibidem*, p. 681, nota 22; Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, V, p. 160, nota 11.

¹⁶ Ed. W. B. Nicholson M. A., *op. cit.*, p. 103.

Această răspîndire poate fi pusă și pe seama semnificației radicalului *bad* (sau *bod*) ce stă la baza a numeroase cuvinte în majoritate legate de război: *Cate-bodua*¹⁷ e tradus „seigneur du combat”; *bodîna*¹⁸ — trupă, ceată, legiune; *boudi*¹⁹ — profit de război; *bad*²⁰ — luptă și în sfîrșit *Badua*²¹, zeița irlandeză a războiului. Atît *lucus Baduhennae* cît și *Boudunn(ae) matres*, cele două divinități germanice cu care e comparată *Badones reginae*, nu primesc epitetul *regina*. De altfel, flexiunea gramaticală a lui *Badones* este mai apropiată de cea a cuvintelor celtice.

Se cuvine așadar să căutăm îndeosebi în lumea celtică explicațiile pentru *Badones reginae*²².

Prezentînd unele divinități indigene din Hispania, S. Lambrino amintește între altele de *Bodus*²³, atestat pentru prima dată la Villapolis și care poartă un clar nume celtic. În același studiu, regretatul savant remarcă dificultatea împărțirii riguroase, în cadrul cultelor celtice, între Θεοί și δαίμονες²⁴. În locul unor epitete în exclusivitate celtice²⁵, pe inscripția de la Apulum apare cuvîntul *regina* destul de cunoscut în limba celților²⁶.

Regina apare ca epitet al Isidei, Iunonei, Dianei, Fortunei²⁷ etc., dar și al divinităților celtice Epona²⁸ și Norea²⁹.

Faptul că atît numele zeiței cît și epitetul ei sînt la plural atestă că *Badones reginae* este o divinitate colectivă.

Sensurile multiple ale cuvîntului *Bad* oferă explicații pentru *Badones* și în situația unor *genii*, *nymphae* sau *matres*.

Marele număr al unităților auxiliare recrutate din Gallia, Hispania sau Britannia se reflectă și în dedicațiile către divinitățile celto-germanice

¹⁷ Chr. J. Guyonvarc'h, *Les anthroponymes gaulois de la tablette d'exécration de Rom*, în *Ogam*, XIV, 4—5, 1962, p. 461.

¹⁸ Ad. Bezzenberger, *op. cit.*, p. 176.

¹⁹ *Ibidem*, p. 175.

²⁰ Holder, *op. cit.*, col. 325; Chr. J. Guyonvarc'h.

²¹ A. Holder, *op. cit.*, I, p. 325. Amintim totuși și *bad-itis* ca nume de plantă — „nénuphar”, „nymphaea”.

²² J. De Vries, *Altgermanische Religionsgeschichte*, II, Berlin—Leipzig 1937, p. 191. Atît pentru *Baduhennae* cît și pentru *Baudihilie* se apelează la o etimologie în legătură cu *badu*. În această lucrare nici nu este luat în discuție germanismul lui *Badones*. Dimpotrivă, Holder, *op. cit.*, I, p. 788, transcrie inscripția fără a face însă vreun comentariu.

²³ S. Lambrino, *Les cultes indigènes en Espagne sous Trajan et Hadrian*, în *Les empereurs romains d'Espagne*, Paris, 1965, p. 229.

²⁴ Apud *ibidem*.

²⁵ *Lupianae*, *Vareilenae*, *Aufaniae*, *Caparenses*.

²⁶ Fr. Le Roux, *Recherches sur les éléments rituels de l'élection royale irlandaise et celtique*, în *Ogam*, XV, 1, 1963; R. Sancier, *Reginae*, în *Ogam*, XIX, 1—2, 1967, p. 89; Chr. J. Guyonvarc'h, *Notes d'étymologie et de lexicographie gauloises et celtiques*, XX, în *Ogam*, XVI, 1964, p. 427.

²⁷ Stech, art. *Regina* în *RE*, II, 1, Stuttgart, 1914, col. 472—474.

²⁸ *CIL*, III, 7750 în Dacia și *CIL*, III, 12679 în Moesia Superior.

²⁹ *CIL*, III, 5300. . . . . [Marti A]ug(usto) e[t N]oreia Re[g(in) e et] Britannia [e pr]o vic(toria) L. Sep[timii Severi p]ert(inacis) inv(icti).

sau celtice. Locuitorii de origine celtică, pentru care există aproximativ 50 atestări sigure în onomastica Daciei romane ³⁰, au adus în provincia traiană și zeii lor strămoșești nesincretizați sau purtând deja pecetea romanității : Epona, Campestris, Quadriviae, Nantosvelta, Apollo Granus, Sirona, Iuppiter Bussumarus, Iuppiter Bussurigijs și Iuppiter Sucelus ³¹.

Divinităților celtice ³² amintite li se alătură *Badones reginae* ³³ pentru care a ridicat altarul de la Apulum Sextia Augustina ³⁴.

BADONES REGINAE

RÉSUMÉ

L'éclaircissement de l'appartenance de la divinité *Badones Reginae*, provenant d'une inscription d'Apulum a présenté beaucoup de difficultés. En tenant compte du fait que l'unique dédicace se trouve en Dacie, on a supposé que *Badones Reginae* est une divinité autochtone, en n'étant jamais attestée dans les autres provinces de l'Empire.

L'hypothèse de l'autochtonisme dace a été repoussée par C. Daicoviciu et A. Alföldi, qui opinent pour une divinité provenant du monde germanique, tandis que H. Zeiss et, d'accord avec lui, M. Macrea, étaient enclins de voir en *Badones Reginae* plutôt une divinité orientale.

L'énonciation des points de vue susmentionnés d'une manière occasionnelle et nous considérons qu'une justification plus ample pour chacune de ces opinions s'impose. La présence du mot *Badones* ou l'une des formes rapprochées, dans l'anthroponymie, la toponymie ou bien dans d'autres mots appartenant au vocabulaire celtique, tout comme les similitudes dans la flexion grammaticale, voilà des faits qui nous déterminent à ajouter une nouvelle hypothèse à celles déjà existantes, en admettant que *Badones* est une divinité celtique.

Du fait que tant le nom même de la déesse, que son épithète sont au pluriel, il résulte que *Badones Reginae* est une divinité celtique, qui peut être éventuellement mise en corrélation avec *Badua* — la déesse irlandaise de la guerre.

Les habitants d'origine celtique, pour lesquels il y a dans l'onomastique de la Dacie 50 attestations sûres, ont apporté dans la nouvelle province leurs anciens dieux nonsyncrétisés ou portant déjà le sceau de la romanité : Epona, Campestris, Quadriviae, Nantosvelta, Apollo Granus, Sirona, Iuppiter Bussumarus, Iuppiter Bussurigijs et Iuppiter Sucelus. Aux divinités susmentionnées peut être ajoutée *Badones Reginae*, dont l'autel a été érigé par Sextia Augustina.

³⁰ I. I. Russu, *Onomasticon Daciae*, in *AISC*, IV, p. 228—233 ; idem, in *AISC*, V, 1949, p. 291—294.

³¹ C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 152, nota 2 ; H. Zeiss, *IOM Bussumarus*, in *AISC*, II, 1936, p. 257—258 ; N. Gostar, *Studii epigrafice*, in *Materiale*, II, 1956, p. 635—638.

³² Considerăm justificată Indoiala mărturisită de M. Macrea în legătură cu veridicitatea afirmației lui H. Zeiss că și cele mai pure culte celtice ar fi fost introduse în Dacia prin filieră germană.

³³ Posibilitatea celtismului trebuie menționată și pentru că : „Es ist eine noch umstrittene Frage, ob die Matronen Verehrung ursprünglich germanisch ist oder aber von den Kelten übernommen wurde” (subl. n.) ; J. De Vries, *op. cit.*, I, p. 190.

³⁴ Frecvența acestui nume în inscripțiile celtice nu-i de loc neglijabilă : A. Holder, *op. cit.*, II, p. 1534—1535.